

τὴν προσφορὰν ταύτην εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ ἐν Θήβαις οἰκοδομήματος καὶ, ἵνα γίνῃ ἀρχὴ τοῦ ἔργου, ἐψήφισε τὸ ἀναγκαῖον ποσὸν πρὸς κατεδάφισιν τῶν κρεοπωλείων καὶ ἀνοικοδόμησιν αὐτῶν ἀλλαχοῦ· δυστυχῶς ὅμως αἱ δημοτικαὶ ἀρχαὶ τῶν Θηβῶν δὲν φαίνονται μέχρι τοῦδε πολὺ πρόθυμοι νὰ διευκολύνωσι τὸ ἔργον, ὅπερ τὴν πόλιν των πρῶτην θὰ ἐτίμα καὶ θὰ ὠφέλει.

Ἐν Χαιρωνείᾳ καὶ Φωκίδι ὁ ἔφορος κ. Σωτηριάδης ἐξηκολούθησε τὰς ἐπὶ προϊστορικῶν θέσεων ἐρεύνας, ἃς ἀπὸ ἐτῶν ἐνεργεῖ εἰς τὰς χώρας ταύτας, ἀνεκάλυψε δὲ ἐν Φωκίδι πρὸς τὸ χωρίον «Καλύβια Ἀγ. Μαρίνης» νέαν θέσιν, ἣτις κατὰ τὴν γνώμην του εἶναι ἀληθῆς καὶ σημαντικὸς προϊστορικὸς συνοικισμὸς. Ἐν αὐτῷ ἔσκαψε τρεῖς βόθρους μέχρι βάθους 3¹/₂ μ. καὶ εὔρε πλῆθος ἀγγείων ἀνηκόντων εἰς τὸν πρῶτον (προμυκηναϊκὸν) χαλκοῦν αἰῶνα, οὐδὲν δὲ τεμάχιον τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος οὐδὲ ἐργαλεῖον τι λίθινον, πλὴν μιᾶς λεπίδος ὄψιανοῦ. Οὐδεμίᾳ λοιπὸν ἀμφιβολίᾳ ἀπομένει, ὅτι ἡ ἐπίχωσις τῶν 3¹/₂ μ. ἐσχηματίσθη μεταξὺ τοῦ λιθικοῦ αἰῶνος καὶ τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς. Ἡ παρατήρησις αὕτη εἶναι σπουδαία διὰ τὸν ἀκριβέστερον καθορισμὸν τῆς χρονολογίας τῶν διαφόρων προϊστορικῶν περιόδων ἐν Βοιωτίᾳ, δικαίως δὲ ὁ κ. Σωτηριάδης ἐν τῇ πρὸς τὴν Ἑταιρείαν ἐκθέσει του ἐλπίζει ἀξιόλογα συμπεράσματα ἐκ τῆς περαιτέρω σκαφῆς τοῦ συνοικισμοῦ τούτου.

Ἐν Θεσσαλίᾳ εἰργάσθη καὶ πέρυσιν ὁ ἔφορος κ. Ἀρβανιτόπουλος. Ἐν μικρᾷ σκαφῇ γενομένη ἐπὶ τοῦ λόφου τῶν Ἀγ. Θεοδώρων τοῦ Βόλου, ἔνθα ἔκειτο ἡ ἀρχαία Ἴωλκος, εὔρε τρεῖς ἐπιγραφὰς καὶ ἀρχιτεκτονικά τινα μέλη δωρικοῦ ναοῦ, βαθύτερον δὲ τεμάχια ἀγγείων καὶ πόρπας γεωμετρικὰς. Ἐν Παγασαῖς ἐπεράτωσε τὴν ἐξερεύνησιν τοῦ δευτέρου πύργου τοῦ περιέχοντος γραπτὰς στήλας καὶ εὔρε περὶ τὰς 100 νέας στήλας, ὧν μία μετὰ γραπτῆς εἰκόνας

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΕΝ ΧΑΙΡΩΝΕΙΑ ΚΑΙ ΕΝ ΦΩΚΙΔΙ

Αί κατά τὸ ἔτος τοῦτο ἐν Χαιρωνείᾳ καὶ Φωκίδι ἀνασκαφαὶ ἀπέβλεψαν κατὰ πρῶτον λόγον εἰς τὴν ἐξέτασιν λεπτομερειῶν ἐν ταῖς αὐταῖς ἐκείναις προϊστορικαῖς θέσεσιν, ἐν αἷς ἀπὸ τοῦ 1902 αἱ ἐργασίαι μετὰ μικρῶν διακοπῶν ἐξακολουθοῦσιν.

Ἐν Χαιρωνείᾳ ἐν τῇ γνωστῇ θέσει μεταξὺ τῆς σιδηροδρομικῆς στάσεως καὶ τοῦ Κηφισοῦ, τῇ ἐπικαλουμένῃ «Μαγούλα Μπαλωμένου», ἀπεδείχθη καὶ πάλιν ὅτι τὰ ποικίλα εἶδη τῶν χειροποιήτων ἀγγείων, περὶ ὧν ἐν τοῖς μέχρι τοῦδε σχετικοῖς δημοσιεύμασιν ἔγινε λόγος, ἀπαντῶσιν ἀνάμικτα ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ γηλόφου μέχρι τῆς κατωτάτης ἐπιφανείας τῆς ἀντιστοιχούσης πρὸς τὴν ἐπιφανείαν τῶν σημερινῶν πέριξ ἀγρῶν. Ἄλλ' ἀρχικῶς τὸ φυσικὸν ἔδαφος ἦτο χαμηλότερον τοῦ σημερινοῦ καὶ ἐπειδὴ ἡ στάθμη τῶν ὑπογείων ὑδάτων, ἕνεκα τῆς ἀνυψώσεως τῆς κοίτης τοῦ παραρρέοντος Κηφισοῦ, εἶνε σήμερον ὑψηλοτέρα τῆς πρὸ χιλιετηρίδων, ἢ σκαφὴ εἶνε ἀδύνατος εἰς τὸ κατώτατον στρῶμα τοῦ γηλόφου. Ἀντὶ χώματος ἐξάγεται ἐνταῦθα μόνον βόρβρος. Ἄλλὰ καὶ ἐν αὐτῷ ἀπαντῶσι τὰ αὐτὰ ἀγγεῖα ὅποια εὐρίσκονται ἐν τοῖς ἀμέσως ἀνωτέροις μέχρι τῆς κορυφῆς. Ἰδίως τὰ τόσον διακριτικὰ παχυρρεύστου ἐρυθροῦ χρώματος διὰ τὸν διάκοσμον ἐπὶ λευκοῦ ἐπιχρίσματος (Chäroniagattung), πολυάριθμα ἐδῶ καὶ ἐν ἀγροῖς Χέβα παρὰ τὸ Δραχμάνι, εὐρίσκονται ὁμοίως ἄφθονα ἐπὶ τῆς κορυφῆς ὅπως καὶ κατωτέρω μέχρι τοῦ βορβόρου.

Κατωτέρω δὲ τοῦ βορβορώδους στρώματος οὐδεμία δο-

κιμή ἐπὶ τοῦ παρόντος εἶνε δυνατή, ἐπειδὴ τὸ ὕδωρ ἐνταῦθα ἀναβλύζει ὡς ἐν φρέατι. Ἄδηλον ὅθεν παραμένει πόσον βαθύτερον τῆς σημερινῆς τῶν ἀγρῶν ἐπιφανείας κεῖται τὸ φυσικὸν ἔδαφος, ἐφ' οὗ πρῶτον κατώκησαν ἄνθρωποι κατὰ τὸν προϊστορικὸν αἰῶνα.

Ἐγγὺς τοῦ κέντρου τοῦ γηλόφου, εἰς βάθος $3\frac{1}{2}$ μ. (ἀπὸ τῆς κορυφῆς αὐτοῦ μετρουμένων) παρατηροῦνται λείψανα τοίχων ἐκ λίθων λογάδων ἐν σχήματι ἄλλα μὲν ἀψιδοειδεῖ, ἄλλα δὲ τετραπλεύρῳ. Ἐτι δ' ἀπωτέρω ἀνεκαθάρθησαν τοῖχοι ἐκ λίθων ὠσαύτως λογάδων ὀριζόντιοι καὶ καθέτως τεμνόμενοι ὑπὸ ἄλλων, λείψανα, ὡς φαίνεται, μείζονός τινος οἰκήματος, οὗ ὅμως τὸ ὄλον σχέδιον δὲν ἦτο δυνατόν κατὰ τὴν γενομένην σκαφήν νὰ ἐξακριβώσω. Ἴσως τοῦτο ἐπιτευχθῆ ἐν ἄλλῃ σκαφικῇ ἀποπειρᾷ.

Ἐν δὲ τῇ Φωκίδι ἀκριβῆς αὔθις ἐξέτασις τῶν δύο παρὰ τὸ Δραχμανί καὶ τὴν Ἐλάτειαν προϊστορικῶν τεχνητῶν γηλόφων κωνοειδοῦς σχήματος, ἦτοι τοῦ ἀνατολικῶς τοῦ Δραχμανίου ἐν ἀγροῖς Χέβα καὶ τοῦ δυτικῶς τοῦ Δραχμανίου περὶ τοὺς ἀμπελῶνας ἐν ἀγροῖς Γιαννακοπούλου-Πιπέρη, παρουσίασε τὰ ἐξῆς φαινόμενα :

Ἐν ἀμφοτέροις ἀξιοπαρατήρητον εἶνε, ὡς καὶ πέρυσιν ἐν τοῖς Πρακτικοῖς ἐσημείωσα, ὅτι ἐν τῷ κέντρῳ ἀκριβῶς, ἦτοι κατὰ τὴν κορυφήν τοῦ κωνοειδοῦς ὑψώματος, ὀλόκληρον τὸ ἀνώτερον στρῶμα μέχρις ἰκανοῦ βάθους σύγκειται ἐκ καθαρᾶς σχεδὸν τέφρας. Μάλιστα ἐν τῷ τυμβοειδεῖ ὑψώματι τῶν ἀγρῶν Γιαννακοπούλου-Πιπέρη ὁ μέγας οὗτος σωρὸς τέφρας ἐξικνεῖται εἰς βάθος 5 μέτρων. Τοῦτό μοι δίδει ἀφορμὴν νὰ ὑποπτεύσω, ὡς καὶ ἄλλοτε ἐσημείωσα, ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται οὐχὶ περὶ συνοικισμοῦ κυρίως εἰπεῖν, ἀλλὰ περὶ τόπου θυσιῶν ἐπιταφίων καὶ καύσεως νεκρῶν. Ὅτι δὲ καὶ σκελετοὺς ὀφθαλμοφανῶς κεκαυμένων νεκρῶν εὔρον ἐν τῷ προϊστορικῷ γηλόφῳ τῆς Χαι-

ρωνείας, έσημείωσα άλλοτε. Έν τούτω τῷ τῆς Χαιρωνείας κατέστη καί ἄλλως ἀναμφήριστον ὅτι πρόκειται περὶ πυρῶν μεγάλων, ἢ ἐξ ὧν τέφρα μετ' ἀνθράκων ἀνάμικτος ἐσχημάτισε παχύτατον στρώμα ρεῦσαν ἐκ τινος κέντρου ὑψηλοτέρου, ἐστίας δηλονότι μεγάλης πυρᾶς ἢ ἐστιῶν πλειόνων πυρῶν, πρὸς τὸ κατώτερον ἕδαφος πανταχόσε.

Τὰ δὲ ἀγγεῖα μονόχρωμά τε καὶ γραπτὰ παντὸς εἶδους, τὰ ὅποια ἤδη ἐδημοσιεύθησαν, ἀπαντῶσιν ἐν τοῖς ἀγροῖς Χέβρα μόνον μέχρι βάρους ἐν γένει δύο μέτρων. Κατόπιν ὁμως εἰς τὸ κατώτερον μέχρι τοῦ φυσικοῦ ἕδαφους στρώμα ἐνὸς ἔτι μέτρου παρετήρησα, ὅτι παύουσιν ἐντελῶς τὰ γραπτὰ καὶ ἀπαντῶσι μόνον μονόχρωμα. Ἐνταῦθα λοιπὸν δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν, ὅσον τοῦλάχιστον ἐπιτρέπει ἢ μέχρι τοῦδε ἐξέτασις, δύο περιόδους χρήσεως τοῦ κωνοειδοῦς ὑψώματος, μίαν παλαιότεραν ἐν χρόνῳ καθ' ὃν τὰ γραπτὰ ἀγγεῖα ἀκόμη δὲν εἶχον ἀρχίσῃ νὰ κατασκευάζωνται ἢ νὰ εἰσάγωνται, καὶ μίαν νεωτέραν κατὰ χρόνον, καθ' ὃν ἐγένετο πλέον χρήσις καὶ παντοειδῶν γραπτῶν πρὸς τοῖς μονοχρώμοις. Ἄλλως ὁμως οὔτε ἐνταῦθα οὔτε ἐν τοῖς ἀγροῖς Γιαννακοπούλου-Πιπέρη οὔτε ἐν Χαιρωνείᾳ παρετήρησα ἐπιστρώσεις διαφόρους, ἄρα καὶ διαφόρων χρονικῶν περιόδων, ἀλλὰ ὕψωμα μόνον ὁμογενές καὶ εἶδη ὡσαύτως ἀγγείων ποικίλα μὲν, ἀλλ' ἀνάμιχτα πάντα.

Ἐν τοῖς ἀγροῖς Γιαννακοπούλου Πιπέρη ἐσημείωσα καὶ τοῦτο, ὅτι τὸ ἄνω στρώμα ἡμίσεος μέχρις ἐνὸς μέτρου περιέχει πλῆθος ἀγγείων μυκηναϊκῶν τῆς ἐσχάτης μυκηναϊκῆς ἐποχῆς (τῆς «ἐσχάτης Μινωϊκῆς 3», ἐν μέρει ὁμως καὶ «2»), ἀνάμικτα δὲ μετ' αὐτῶν πολλὰ τῶν ἐπικληθέντων μινυείων (κατὰ τὴν ὑπὸ Furtwaengler ὀνομασίαν τῶν ἐν Ὀρχομενῷ εὐρημάτων) καὶ ἱκανὰ τῶν ἐχόντων πρωτόγονον γάνωμα (Uifinis κατὰ Furtwaengler ὡσαύτως), ἔτι δὲ καὶ τινα τῶν εἰς τὴν ἐπικληθεῖσαν Aphidnagruppe

ἀνηκόντων, ὧν πλεῖστα ἐν Αἰγίνῃ ἰδίως, ἀλλὰ καὶ πλεῖστα χοῦ ἄλλου, ὑπὸ Furtwaengler ἐσημειώθησαν ὑπὲρ τὸ ὄνομα «τῶν χειροποιήτων πρωίμων μυκηναϊκῶν» (frühmykenisch handgemachtes). Κατόπιν ὑπὸ τὸ στρώμα τοῦτο μέχρι τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους, ὅπερ εὑρίσκομεν εἰς βάθος πέντε μέτρων ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ κώνου, ἀπαντῶσιν ἀναμιξ ἅπαντα τὰ ἐν ταῖς λοιπαῖς προϊστορικαῖς θέσεσι Χαιρωνείας καὶ Δραγμανίου παρατηρηθέντα μονόχρωμα καὶ γραπτὰ ἀγγεῖα, ἀφθονώτερα τὰ θαμποῦ (matt) χρώματος, ὀλιγώτερα τὰ παχυρρεύστου ἐρυθροῦ διὰ τὸν διάκοσμον. Διάκρισις ὅμως ἀκριβῆς τοῦ ἀνωτάτου Μυκηναϊκοῦ στρώματος ἀπὸ τοῦ κατωτέρου τούτου δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ γίνη. Τὰ Μυκηναϊκά, Μινύεια, τὰ τοῦ πρωτογόνου γανώματος καὶ τὰ χειροποίητα πρωίμα μυκηναϊκά (τὰ τῆς «Ἀφιδνης» ἢ ὀρθότερον «αἰγινητικὰ») συναντῶνται καὶ συναναμιγνύονται πρὸς τὰ λοιπὰ προϊστορικὰ ἀγγεῖα τε καὶ λίθινα ἐργαλεῖα καὶ τὰς ὄψιανου λεπίδας.

Γενικῶς περὶ πασῶν τῶν προϊστορικῶν τούτων θέσεων παρὰ τὸ Δραγμανί καὶ τὴν Χαιρώνειαν πρέπει νὰ παρατηρήσω, ὅτι μετάλλου μὲν οὐδὲν ἔχνος παρουσίασαν, λίθινα δὲ ἐργαλεῖα παρέσχον πάμπολλα καὶ ὄψιανῶν λεπίδας ἀπειροπληθεῖς. Τῶν λιθίνων πελέκεων μόλις δύο ἢ τρεῖς εἶνε διάτρητοι. Δυνάμεθα λοιπὸν εὐλόγως νὰ θεωρῶμεν τὰ λείψανα αὐτῶν ἀνήκοντα εἰς τὸν νεολιθικὸν αἰῶνα καὶ δὴ εἰς μίαν καὶ μόνον ὀρισμένην περίοδον αὐτοῦ, χαρακτηριζομένην ὑπὸ τῶν παντοειδῶν ἐγχαράκτων ἢ μονοχρώμων καὶ γραπτῶν ἀγγείων, τὰ ὅποια ἐν ἄλλοις δημοσιεύμασι περιέγραφα ὡς συνυπάρχοντα εἰς τὸ προϊστορικὸν τοῦτο ἔδαφος.

Ἄλλὰ τὸν «νεολιθικόν» τοῦτον αἰῶνα δὲν πρέπει, νομίζω, νὰ θεωρῶμεν τοιοῦτον ὑπὸ τὴν αὐστηράν τῆς λέξεως ἔννοιαν ἥτοι ἀπολύτως ἀμέταλλον. Δὲν ἤξεύρω ἂν οἱ διά-

τρητοι λίθινοι πελέκεις πρὸς ἐφαρμογὴν στυλεοῦ δύνανται νὰ ἐξηγηθῶσι καὶ ἄλλως ἢ ὡς μίμησις μόνον χαλκῶν τοιούτων. Ἄλλ' ἡ ἐποχὴ τῶν μινυείων ἀγγείων βεβαίως ἦτο μεταλλικὴ πλέον ἀνήκουσα εἰς τὸν πρώϊμον χαλκοῦν αἰῶνα. Τὰ μινύεια δὲ ταῦτα ἀκολουθοῦσι κατὰ πόδας εἰς τὰ νεολιθικὰ μεθ' ὧν εὐρίσκονται πολλαχῶς ἀναμεμιγμένα. Ὡστε καὶ τοῦτο καθιστᾷ πιθανὸν ὅτι ἡ ἐκ μιᾶς μόνης περιόδου συνισταμένη νεολιθικὴ ἐποχὴ τῆς Χαιρωνείας καὶ Φωκίδος ἀμέσως ἐφάπτεται τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος, ἐπομένως λήγει κατὰ τὴν ἀρχὴν τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων.

Ὅτι δὲ πάλιν τὴν εἰρημέναν προϊστορικὰς θέσεις δὲν εἶνε ὀρθὸν νὰποκαλῶμεν προϊστορικοὺς ἢ νεολιθικοὺς «συνοικισμούς», παρετήρησα καὶ ἄνωτέρω. Ὁ τῆς Χαιρωνείας γήλοφος ἀνέπτυξα ἤδη καὶ ἄλλοτε ὅτι εἶνε, τοῦλάχιστον κατὰ τὸ κέντρον, μᾶλλον ἱερὸς τόπος καύσεως νεκρῶν. Ἀλλὰ καὶ τὰ δύο κωνοειδῆ χαμηλὰ ὑψώματα παρὰ τὸ χωρίον Μάνεσι ἐν τῷ κέντρῳ τῆς Φωκικῆς πεδιάδος καὶ τὰ δύο ὅμοια τοῦ Δραγμανίου φαίνονται ἔχοντα ὅμοιον χαρακτηριστῆρα ἕνεκα τοῦ ἐκ μεγάλου σωροῦ τέφρας, σχεδὸν καθαρᾶς, σχηματισμοῦ τῆς κορυφῆς τοῦ κώνου, τέφρας ἣτις ἀναμφηρίστως δὲν δύναται νὰ προέρχεται ἐξ ἀπορριμμάτων κατοικιῶν ἀνθρώπων ἀλλὰ μόνον ἐκ μεγάλων πυρῶν. Ἄλλως οὐδὲ τῶν ἀπλουστάτων ἀνθρωπίνων κατοικιῶν ἴχνη εὗρον ἐν αὐτοῖς δηλοῦντα ὅτι πρόκειται περὶ συνοικισμοῦ ἀριθμοῦ τινος τοῦλάχιστον οἰκογενειῶν. Εἶνε καὶ μικρότατοι τὴν ἔκτασιν οἱ κωνοειδεῖς οὗτοι γήλοφοι ὥστε καὶ διὰ τοῦτο ἥκιστα φαίνονται ἔχοντες μορφήν καὶ μέγεθος συνοικισμῶν ἔστω καὶ μικροτάτων.

Νέαν δὲ ἐργασίαν ἐπεχείρησα ἐν ἄλλῃ θέσει τῆς Φωκικῆς πεδιάδος κειμένη κατὰ τὴν ὁδὸν τοῦ Δραγμανίου πρὸς τὸ ὑπὸ τὸν Παρνασσὸν χωρίον «Καλύβια τῆς Ἁγίας Μα-

ρίνας» καὶ δὴ ἐγγύς τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τοῦ Κηφισοῦ.

Ἐνταῦθα πρόκειται περὶ ἀληθοῦς προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ καὶ δὴ ἐκτάκτως μεγάλου, διακριτοῦ ἐν τῇ ὁμαλωτάτῃ πεδιάδι ὡς ράχεως ὑψηλῆς τοῦλάχιστον ὡς 10 μέτρα ὑπὲρ τοὺς περίξ ἀγρούς, τὸ δὲ μῆκος καὶ πλάτος 100 μέχρις 150 μέτρων. Τὸ ὕψωμα φαίνεται μακρόθεν ὡς μέγα ἐπίμηκες χωματόβουνον ἐντὸς τῆς πεδιάδος. Ἐπειδὴ δὲ τὸ μέρος αὐτῆς τοῦτο βεβαίως ἐν διαστήματι χιλιετηρίδων ὑψώθη πολὺ ἔνεκα τῶν προσχώσεων τοῦ Κηφισοῦ, τὸ ἀρχικὸν τῆς ράχεως ὕψος πρέπει νὰ ὑπολογισθῆ ἴσως καὶ εἰς δεκαπέντε μέτρα.

Εἰς τρία διάφορα σημεῖα ἔσκαψα ἐνταῦθα βόθρους εὐρεῖς βῆθους μέχρι 3 1/2 μ., ἐν αὐτοῖς δὲ ἀπῆντησα τοίχους παχεῖς λίθων λογάδων, τρεῖς τάφους καὶ πλῆθος ἀγγείων ἀνηκόντων εἰς τὸ εἶδος τῶν ὑπὸ Furtwaengler ἐν Ὀρχομενῷ εὐρεθέντων, νῦν ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Χαιρωνείας ἀποκειμένων «καμαραϊκῶν» ἐπικληθέντων, τινὰ δὲ καὶ τοῦ εἶδους τῶν χειροποιήτων πρωίμων μυκηναϊκῶν τῆς «Αἰγίνης» καὶ τῶν μινυείων ἐπικληθέντων. Οὐδὲν ἀπολύτως ἐν τῷ ἀνασκαφέντι χώρῳ θραῦσμα εὐρέθη τῶν χειροποιήτων ἐκείνων νεολιθικῶν τὰ ὅποια παρέσχον οἱ περὶ ὧν ἀνωτέρω ἔγινε λόγος προϊστορικοὶ γήλοφοι Χαιρωνείας καὶ Δραγμαλίου. Οὐδὲν ὡσαύτως ἐργαλεῖον λίθινον ἦλθεν εἰς φῶς, ὀψιανοῦ δὲ μία μόνη λεπίς. Τὰ «καμαραϊκὰ» ἀγγεῖα τὰ ὅποια βεβαίως δὲν εἶνε καμαραϊκὰ Κρητικὰ ἀλλὰ τοῦ ἐπικληθέντος πρωτογενοῦς γανώματος (Urfirnis), εἶνε ἐν μέρει τοῦλάχιστον τροχοποίητα, ὃ δὲ λευκοῦ χρώματος διάκοσμος ἐπὶ τοῦ μελανοῦ ἢ μᾶλλον μολυβδοχρόου γανώματος ἢ καὶ ἐπὶ τῆς φυσικῆς ἐρυθρᾶς ἐπιφανείας τοῦ ἀγγείου, σύγκειται ἢ ἐκ ζωνῶν ἀπλῶν ἢ ἐκ ζώνης πλέγματος ῥόμβων. Οἱ τάφοι εἶνε ἐπιμήκεις ὀριζόντιοι λάκκοι περιβαλλόμενοι καὶ σχεπαζόμενοι ὑπὸ λιθίνων πλακῶν. Οἱ σχελε-

τοὶ ἄνευ ἴχνους καύσεως κεῖνται ἐν θέσει ὀκλάδην κατακειμένου (liegender Hoeker) ἄνευ κτερισμάτων.

Ἐπειδὴ τὰ ἐν λόγῳ ἀγγεῖα ἢ τὰ θραύσματα αὐτῶν εὐρέθησαν ὅμοια εἰς ἅπαν τὸ ἀνασκαφέν μέρος εἰς βάθος 3 1/2 μ. ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῶν τάφων παρὰ τοὺς τοίχους καὶ ὑπ' αὐτούς, ἄρα τὸ στρώμα τοῦτο τοῦλάχιστον ἐκπροσωπεῖ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν, ἥτις πρὸς μὲν τὸν νεολιθικὸν αἰῶνα οὐδεμίαν δεικνύει σχέσιν, προφανῶς δὲ προηγείται ἀμέσως τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς, ἀνήκουσα εἰς μίαν πρώτμον περίοδον τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος.

Ἄλλοτε ὠνόμασα «Καμαραϊκὸν» κατὰ τὴν ὑπὸ Furtwaengler ὀνοματοθεσίαν τὸ μοναδικὸν θραῦσμα ἀγγείου, ὅπερ εὑρον ἐν τῷ βορείῳ τοῦ Δραχμανίου, ἐν θέσει καλουμένη «τούμανο», τύμβῳ τάφου γυναικός, ἀνήκοντος εἰς πρώτμον ἐποχὴν τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος. Τὸ θραῦσμα τοῦτο δὲν εἶνε μὲν ἐντελῶς ὅμοιον πρὸς τὰ ἀπειροπληθῆ τοῦ συνοικισμοῦ τῆς Ἀγίας Μαρίνης, ἀλλ' ἄρμοδιώτερον θὰ ἦτο νὰ κληθῆ μὲ τὸ ὄνομα τούτων ἦτοι τῶν τοῦ πρωτογόνου γανώματος καὶ πρὸς ταῦτα νὰ ταῦτισθῆ. Πρὸς ἀποφυγὴν συγχύσεως ἀνάγκη εἶνε νὰ μὴ γίνεταί πλέον ἢ χρῆσις τοῦ ὀνόματος «Καμαραϊκὰ» πρὸς χαρακτηρισμὸν τῶν ἀγγείων τούτων.

Συγκεφαλαιῶν δύναμαι νὰ εἶπω, ὅτι αἱ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο γενόμεναι ἔρευναι καὶ παρατηρήσεις εἰς τὰς προϊστορικὰς θέσεις τῆς Χαιρωνείας καὶ τῆς Φωκικῆς πεδιάδος δὲν παρέχουσι μὲν πλήρεις ἐν πᾶσι τὰς ἀποδείξεις, ἀλλ' ἐπιτρέπουσι τὸ πιθανὸν συμπέρασμα, ὅτι τὰ εὐρήματα πάντα περιορίζονται εἰς ἐποχὴν, ἥτις εἶνε ἡ τελευταία τοῦ νεολιθικοῦ αἰῶνος περίοδος, ἀμέσως ἐφαπτομένη τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος, ἢ αὐτὸ τοῦτο ἀνήκει εἰς τὴν πρώτην περίοδον τοῦτου ἄνευ ἀναφορᾶς πλέον πρὸς ἐκεῖνον.

Καὶ τῆς μὲν δευτέρας ταύτης κατηγορίας εἶνε ἀναμφη-

ρίστως τὰ εὐρήματα τοῦ προϊστορικοῦ συνοικισμού τῆς Ἁγίας Μαρίνης ἀνήκουσι δῆλα δὴ ταῦτα εἰς τὸν πρώϊμον τῆς χώρας χαλκοῦν αἰῶνα. Τῆς δὲ τελευταίας νεολιθικῆς περιόδου, τῆς ἤδη μεταβαινούσης εἰς τὸν χαλκοῦν αἰῶνα, ἐπομένως μεσαζούσης λιθοχάλκου τινὸς ἐποχῆς (Steinkupferzeit κατὰ Hubert Schmidt), εἶνε, καθὼς φαίνεται, πάντες οἱ προϊστορικοὶ γήλοφοι Χαιρωνείας, Μάνεσι, Δραχμανίου, βεβαίως δὲ καὶ οἱ ἄλλοι μικρότεροι, τοὺς ὁποίους εἰς ἄλλα μέρη τῆς Φωκικῆς πεδιάδος παρετήρησα ἀλλὰ δὲν ἐξήτασα ἀκόμη ἢ ἀτελῶς ἐξήτασα, ὡς π. χ. ὁ παρὰ τὴν ἀρχαίαν Δρυμαίαν ὑπὸ τὸ νῦν χωρίον Γλούνιστα ἀνατολικῶς τοῦ σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ τοῦ χωρίου Σουβάλας μέγας κωνοειδῆς γήλοφος καὶ ἄλλος τις πολὺ μικρὸς καὶ χαμηλὸς ἀνατολικῶς τοῦ σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ Κραδασαρά-Δαυλίδος. Ἴσως μάλιστα ἡ μεσαζούσα λιθοχάλκος ἐποχὴ παρετάθη ἐν Φωκίδι καὶ τοῖς γειτονικοῖς τόποις μέχρι τῆς ἐσχάτης Μυκηναϊκῆς, διότι μόνον ἐξ αὐτῆς εὐρέθησαν ἀγγεῖα πλεῖστα μὲν ἐν τῷ γηλόφῳ ἀγρῶν Γιαννακοπούλου-Πιπέρη ἀποτελοῦντα στρῶμα ὀλόκληρον, ὀλίγιστα δὲ μόνον τεμάχια ἐν Χαιρωνείᾳ καὶ ἐν γηλόφῳ Δραχμανίου ἀγρῶν Χέβα. Νομίζω δ' ὅτι δὲν ἐπιτρέπεται ἢ ἀντίρρησις ὅτι πιθανὸν νὰ παρενεβλήθη μέγα χρονικὸν διάστημα μεταξύ τοῦ τέλους τοῦ νεολιθικοῦ αἰῶνος καὶ τοῦ Μυκηναϊκοῦ καὶ ὅτι ἡ ἀνάμιξις τῶν ἐσχάτων Μυκηναϊκῶν ἀγγείων μετὰ τῶν πρώϊμων Μυκηναϊκῶν, τῶν μινυείων, τῶν τοῦ πρωτογόνου γανώματος πρὸς τὰ νεολιθικά δὲν σημαίνει ἄμεσον χρονικὴν ἀκολουθίαν ἐκείνων κατόπιν τούτων. Διότι οἱ τόποι τῆς γονιμωτάτης χώρας τῆς Φωκικῆς πεδιάδος καὶ τῆς Χαιρωνείας ἀδύνατον εἶνε νὰ ὑποθεθῇ ὅτι μεθ' οἵασδήποτε μεταναστεύσεις λαῶν καὶ καταστροφὰς ἔμειναν ἀνθρώπων ἔρημοι ἐπὶ μακρότερόν πως χρόνον· ἀδύνατον ἐπομένως θεωρῶ

τὴν ὑπόθεσιν ὅτι μετὰ τινὰ ὑποθετικὸν ἐξαφανισμὸν καὶ ἔκλειψιν τῶν νεολιθικῶν ἀνθρώπων ἡ ἔρημία κατέλαβε τὴν χώραν ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας ἢ ἄνθρωποι διήλθον δι' αὐτῆς οἵτινες οὐδὲν ἀπολύτως ἴχνος τῆς μακρᾶς τῶν ἐν τῇ χώρᾳ διαμονῆς κατέλιπον. Διὰ τοῦτο δὲν θεωρῶ τυχαίαν τὴν ἀμέσως ὑπὲρ τὰ νεολιθικὰ εὑρεσιν ἐν πᾶσι τοῖς προϊστορικοῖς γηλόφοις πρωίμων Μυκηναϊκῶν καὶ ἐσχάτων Μυκηναϊκῶν ἀγγείων ἀλλὰ τεκμήριον τῆς ἀμέσου ἀκολουθίας τῶν πρωίμων Μυκηναϊκῶν καὶ κατόπιν τῶν λοιπῶν μυκηναϊκῶν χρόνων μετὰ τοὺς νεολιθικούς. Δι' ὃ καὶ τὴν ἐσχάτην περίοδον ταύτην ἐν Φωκίδι καὶ Χαιρωνείᾳ, τὴν ὁποίαν ἐκπροσωποῦσι καὶ ὁμοειδεῖς προϊστορικαὶ θέσεις, κλίνω πάντοτε νὰ θεωρήσω ὡς παρατεινομένην διὰ τοῦ πρώτου ἡμίσεος τῆς δευτέρας πρὸ Χριστοῦ χιλιετηρίδος μέχρι τοῦ δευτέρου.

Πρὸς ἐξακρίβωσιν τοῦ χρονολογικοῦ τούτου προβλήματος, καθὼς καὶ τοῦ ζητήματος τῆς ἀναπτύξεως καὶ διαδοχῆς τῶν διαφόρων εἰδῶν τῆς κεραμικῆς ἐν Φωκίδι καὶ ἐν Χαιρωνείᾳ ἀπὸ τῶν νεολιθικῶν μέχρι τῶν Μυκηναϊκῶν χρόνων, σπουδαίαν συμβολὴν νομίζω θὰ παράσχη ἡ ἐξακολούθησις τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ τῆς Ἀγίας Μαρίνης. Τὸ μέγα ὄψος αὐτοῦ δικαιολογεῖ τὴν ἐλπίδα ὅτι εἰς τὰ κατώτερα στρώματα θὰ εὑρεθῶσι τὰ στάδια τῆς ἀναπτύξεως, τὰ ὁποῖα προηγήθησαν τῶν πρωίμων μυκηναϊκῶν χρόνων, οἵτινες ἐνταῦθα ἐκπροσωποῦνται ὑπὸ τῶν τοῦ πρωτογόνου γανώματος καὶ τῶν μινυείων ἀγγείων.

Κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1910.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΩΤΗΡΙΑΔΗΣ